

Григорій Сковорода

Бесіда 1-ша, названа Observatorium (Сіон)
(Бесѣда 1-я, нареченная Observatorium. (Сіон)*)

Перекладачка:

Кашуба Марія Василівна (1941 р. н.)

Докторка філософських наук, професорка.

Текст подано за виданням:

Григорій Савич Сковорода. Пізнай в собі людину – Львів: Світ, 1995 – 183 – 196 с. ISBN 5-7773-0209-2

Попередження:

Форматування тексту може не співпадати з оригіналом.

* Оригінальна назва твору [Повна академічна збірка творів – Л. Ушкалов – 2011]

Б Е С І Д А 1-ша,
НАЗВАНА OBSERVATORIUM¹ (СІОН)^а

Особи: П а н а с , Л о г в и н , Я к і в , Є р м о л а й , Г р и г о р і й

Г р и г о р і й . "Прийдіть, зійдемо на гору божу". О альтанка! О сад! О пора літня! О друзі мої! Захоплююсь радістю, що бачу вас, своїх співрозмовників. "Прийдіть, зійдемо на гору господню".

П а н а с . Учора охопила мене страшенна нудьга і, як пшеничну ниву вихор, хвилювала. Ледве зумів відбитися.

Г р и г о р і й . Благаю тебе, друже мій, радуйся, воїне Христа! Це наша перемога, що перемагає не плоть і кров людську, а скажені думки й духи-мучителі. Саме вони є насіння, полова й початок будь-якої людської злости і влада пітьми житейської, що обпалює душу мертвих людей.

П а н а с . Я вчора не був мертвий, а тому-то й відчував, що серце моє якимсь дуже тужливим вогнем обпалювалося.

Г р и г о р і й . Як? Ти вчора не був мертвий?.. Дарма я тебе назвав блаженним.

П а н а с . А мені твоє слово незрозуміле.

Г р и г о р і й . Чи був хто хворий? Той не хворий. А хто був мертвий, той уже живий. Як минула ніч смерті, так настав день життя.

П а н а с . Ось тобі гачки по завулках. А завулки по гачках. Хто завертів завулок, той перейшов гачок. Не гнівайся, я не пророк, і мене твій сувій усередині не заспокоює.

Г р и г о р і й . О любий чоловіче! Яка солодка для мого серця простота твоя!

П а н а с . Але не солодкі для моєї гортані слова твої. Зглянься, говори простіше.

Г р и г о р і й . Є таке, що видається прямим, а по суті ж криве. І є таке,

^а Primo et novissimo amico meo Andrea Joannidi Kovalevscio. Domino vice-tribuno proprii foetus editionem dono afferro. Senex Gregorius de Sabba Skovoroda².

що видається розбещеним, однак сутністю праве. Якщо завулок веде до правоти, то кінцем своїм він правий. Та косоока та прямота, і гачкувата простота, що відкриває перспективу і архітектурний міст прямо у місто брехні. Кінець справі суддя. Щось здалося тобі гачком, чи не так?...

П а н а с . Я вчора, чуєш, не був мертвий, а нині живий. То чи не гідний я співчуття й твоєї співраді?

Г р и г о р і й . Такого звеличання гідний і буйвол: він здоровший од тебе і вчора не був мертвим.

П а н а с . Про мене, прошу, величай і його: буйволове блаженство мого не знищить. Невже милість божа лиш нашими вигодами обмежилась? "Щедроті його на всіх ділах його". І я вдячний йому, що досі живий.

Г р и г о р і й . Чим ти впевнений у твоєму житті?

П а н а с . Хіба ти член секти Пірронської?³ А мені для доказу дати оцією хворостиною?

Г р и г о р і й . Хіба тому, що хистко походжаєш?

П а н а с . Ото бачиш моє тільце, слава Богу, котиться як візочок. Ай, дядьку!..

Г р и г о р і й . Дядько небожеві своєму радив глибокої осені їхати на весілля не візком, а верхи. Афонька вирішив їхати візком – сам собі пан і кучер. У полі, серед броду, лошак відпрягся, залишивши погонича колісниці у потопі вод великих...

П а н а с . Ну, чого зупинився? Веди далі.

Г р и г о р і й . Не ведеться. Афонька заледве дістався до весільного дому, сповнивши прислів'я: "Спішив на обід, та й вечері не застав". "Хто спішить, – насмішить". Ось тобі твій візок!

П а н а с . Молодик твій був вітрогон.

Г р и г о р і й . Старий Афонька з жінкою своєю побудував собі хатину на льоду. На сьомий день, з півночі прийшов, як злодій, дощовий потік і стягнув їх з храминкою у потоп.

П а н а с . От роз'їхався з байками! Всі твої докази на порожніх небилицях.⁴

Г р и г о р і й . Хіба Євангеліє не притчами вчить? Ти забув храмину, зведену дурником на піску? Хай вчить без притчі той, хто малює без фарб! Знаєш, що скоропис – без фарб, а живопис малює фарбами. Але в обох, як у Мойсеєвій купині⁵, діє та ж вогненна мова, якщо лиш ми самі не позбавлені тієї мови: "Почали говорити дивними мовами". Хай, наприклад, книжник, тобто вчений муж, напише оцю сентенцію: "Біс нудьги мучить душу".

Без сумніву, серце його відригнуло, а тростина його написала слово блага. Але чим краща тростина книжника-скорописця від пензля книжника-живописця, якщо він невидиме сумних думок хвилювання зобразив потопаючою людиною? Він з Єремією через людину зобразив душу: "Глибоке серце в людині і людиною є", а з Ісайєю через потоп пояснив болісне хвилювання серця: "Захвилюються нечестиві". Така мова притчі⁶, нічим не гірша, наприклад, від тої, так би мовити, безбарвної мови: "Душа їх у злomu танула". Але й ця сама пахне притчею льоду, що тане від повітряного тепла. Так, як і оце книги Йова слово: "Плинна ріка основа їх" – дихає казкою про побудовану храминуку на льоду.

П а н а с . Як в'юн в'ється, важко схопити.

Г р и г о р і й . Ось, наприклад, безбарвне слово: "Всі загинуть". Але як гарно це ж саме висловив Ісайя: "Всяка плоть – сіно". Віхоть трави – це вдалий образ усієї загибелі. Сам Ісайя, без фігури, сказав таке: "Дати тим, хто плаче, веселість". Але як благообразно й краснописно те ж він каже: "Скочить кривий, як олень". "Встануть мертві". Труп лежачий є образ душі, похмурим відчаєм огорнутої. Тоді вона, як стерво, лежить долі у сумній холоднечі й скреготі, позбавлена животворного тепла духа і життєвої жвавості. Наче змії, що задерев'янів від лютого морозу, там, де Кавказька гора своєю стіною затіняє йому рятівне сонячне світло. Ця задерев'янілість знаходить тоді, коли в яблуні корінь і мозок, що називається сердечко, а у внутрішніх душевних тайнощах тліє й в'яне те, від чого все інше, як двері, залежить від петлі. Збагнув цю виразку, що гніздиться, прозрілий Єремія: "У тайні заплаче душа ваша". Цих рухомих мерців зобразив Осія зміями: "Полижуть порошок, як змії, що плазують по землі". А Павло із порошу пробуджує, наче п'яних: "Встань, сплячий..."

П а н а с . Куди тебе заніс дух буремний? Ти заїхав у невеселу країну і в царство, де живуть: "Як виразкові, що сплять у гробах".

Г р и г о р і й . А як душевний сум (можна сказати: життя й гниття) виникає від поваленого стерва, так оживленням і підняттям на ноги цього ж бовдура зображається сердечна веселість: "Воскреснуть мертві". Глянь на Енея⁷, що встає перед Петром! Він ходить і скаче, як олень, і як товида, тобто сарна або сагайдак; "Встануть суцї в гробах". Знай же, що він каже це про веселість, і слухай: "Всі земнородні возвеселяться". Не забувай, Панасе, цієї сирахівської пісеньки: "Веселість серця – життя чоловікові".

П а н а с . Я це щодня співаю. Я веселість дуже-дуже люблю. Я тоді тільки й маю радість, коли веселий. Люблю пророків, якщо вони лиш веселе нам співають. Чи не їх промови названі у стародавніх музами?^a

Г р и г о р і й . Авжеж, їх спів є провісником веселощів. І це означає по-грецьки Ἐυαγγέλιον, а той, хто затуляє від цих співців вуха свої, називався Ἄμουσος^b, тобто буйний, позбавлений смаку дурень, по-єврейськи Навал, по-римськи Fatuus. Протилежний же йому означає Σοφός^b, або Philosophus. А пророк – профітіє, тобто просвітитель, або звався Ποιητής, тобто творець.

П а н а с . Гай! Гай! Ти мені божих пророків поробив поетами.

Г р и г о р і й . Я про орлів, а ти про сов. Не нагадуй мені мавп і не дивуйся, що Сатана образ і ім'я Світлого Ангела для себе краде. Саме ім'я (Novutus) що означає? Один лиш пророчий дух провидить.

П а н а с . Правда, що всякий художник творець, і видно, що це ім'я закрите. Одне лиш мені не мило в пророках: що їх слова для мене суть нерівні, розбещені, закручені, дивні, – прямо кажучи – крутогористі, кружні, заплутані, незвичайні, коротко кажучи – бабині казки, клопітний навіжений, дитяча небилиця. Хто може, наприклад, пояснити оце: "Де труп, там зберуться орли?" Якщо ж воно просте – хто премудрий не закриє ніздрі від смороду цього стерва? Фівейська потворна Сфінга⁸ мучила у давнину

^a Тобто піснями.

^b Ἄμουσος – безпісенний, який не має смаку.

^b Σοφός – той, хто має смак, Σοφία – означає смак.

египтян, а нині випробовує на пристрасть душі наші ерусалимська красуня Маріам⁹. Всесвіт, побуджуваний вістрям Єфтаєвих пік¹⁰, біситься від хвороби і, шаліючи, волає: "Доки возноситимуться душі наші?"

Г р и г о р і й . Кажан запитував пташенят: – Чому ви не любите літати вночі? – А ти чому не любиш вдень? – запитали (пташенята) горлиці й голуба. – Мені заважає важлива причина – відповідає темна птиця, – моє око не народилося терпіти світло. – А наше око – пільми, – посміхнувшись, сказали чисті птахи¹¹.

П а н а с . Замок? Розповідай далі.

Г р и г о р і й . Іноземці ввійшли у дім Соломонів. Насолоджувались, оглядаючи незліченні зразки безцінного багатства. Сліпець серед них, обмацуючи фігуру золотого лева, поранив його гострими зубами свою руку. Гості, вийшовши з дому, вигукнули: "Який милий дім і палати твої, сину Давида! Сам Господь сотворив їх". "А я вийшов із чертогів пораненим", – вигукнув сліпець. "Ми бачили, як ти то палицею, то руками намацував", – сказали видючі. Відчувати на дотик і торкатися є рана і смерть, а дивитись і розуміти є насолода і невимовне чудо.

П а н а с . Ти знову повернувся до своїх балясів?

Г р и г о р і й . Вибач мені, мій друже, люблю притчі.

П а н а с . До чого ж ти приточив притчі твої? Бо ж притча – це баляс, казка, пусте.

Г р и г о р і й . Чи чув ти пророчих промов фігури? Фігура, образ, притча, баляс є одне й те ж, але ці баляси те ж саме, що й дзеркало. Весь дім Соломонів, вся Біблія наповнена ними.

П а н а с . Якщо так, то дарма захищаєш красуню твою Біблію. Нічого на неї дивитися.

Г р и г о р і й . Чому ж ти дивишся в дзеркало?

П а н а с . Навіщо ж дивитися у Біблію, якщо у ній лише баляси? А дзеркало – інша справа.

Г р и г о р і й . Як інша, якщо воно є така ж порожнеча? Хіба тобі не доводилось бувати на кришталевих фабриках? Воно є попід.

П а н а с . Попіл, але прозорий. Він мене веселить. Я в ньому бачу самого себе. А кожен сам собі наймиліший.

Г р и г о р і й . О полонений своїм зображенням Нарцисе! Любо тобі в джерело і в прозорий попіл дивитись на згубного твого кумира, а нестерпно глядіти в освячені біблійні води, щоб побачити у богозданих цих пророчих дзеркалах радість і веселість і почути преславної насолоди благовість: "Нині спасіння цього дому буде". Повернись праворуч, сліпаче, виглянь із альтанки на небеса, скажи мені, що бачиш?

П а н а с . Я нічого не бачу. Хмари бачу. А хмара – це морська пара й ніщо.

Г р и г о р і й . О кажане, глянь з прикметою! Хай око твоє буде орлине й голубине! Хай виколе твоє вечірнє око ворон соломонівський!

П а н а с . А! А! Ось вона, красуня! У східній хмарі райдуга! Бачу її! "Яка прекрасна сяйвом своїм!"

Г р и г о р і й . Нині ж скажи мені, що бачиш? Звичайно, в порожньому не порожнечу бачиш.

П а н а с . Райдугу бачу, а чим вона є і що вона таке – місто чи село, згідно приказки: "Не знаю, Бог знає". Знаю, що цей лук благодіючий, хмарний, помережаний, називають дугою, раєм, райком, радісною дугою й райдугою.

Г р и г о р і й . В індійських горах подорожували європейці¹². Знайшли шкіряний міх з хлібом і такий же з вином. Потім, наблизившись до провалля, вгледіли на другому боці щось чорне, яке лежало на дорозі. "А раптом Бог ще дасть хліба, – вигукнув один, – я бачу мішище". "Провалились такий мішище, – сперечався другий, – я боюсь, то звірище". "Який звірище? Клянусь вам, то обгорілий пнище!" Четвертий сказав: "Це місто". П'ятий верещав: "То село..." Отак-то й ти бачиш, а що воно таке, не знаєш.

П а н а с . Котрий же з них відгадав?

Г р и г о р і й . Завершив угадування останній.

П а н а с . Та йди ти, брешеш!

Г р и г о р і й . Справді село. Вони всі там осіли.

П а н а с . І жоден не врятувався?

Г р и г о р і й . Один із семи підтвердив давню приповідку: "Боязкого сина матері ридати нічого".

П а н а с . Яка ж пагуба їх погубила?

Г р и г о р і й . Дурний зір і погана прозорливість. Як тільки перебралися на той бік безодні, то всіх їх на смерть перемучив індійський дракон.

П а н а с . Видно, що ці прозорливці мали рабське Ліїне око, а не пригожий зір Ревекки¹³, і не Лукина, товариша Клеопи. Фігурненький ти виточив балясик, справді... Але до чого ж ти його приточив?

Г р и г о р і й . До твоїх очей на окуляри.

П а н а с . А мені навіть твої окуляри? Я й без них бачу.

Г р и г о р і й . Бачиш так, як після заходу сонця курка: чим більше дивиться, тим менше бачить. Треба дивитися, побачити й прозріти, обмацати й придумати, вдивитись і здогадатись. Барвиста тінь зустрічає твій погляд, а мрія хай блищить у твоєму розумі, зовнішність б'є в око, а з неї дух кидається у твій розум. Бачиш слід – згадай про зайця, бовваніє предмет – роздумуй, куди він веде, дивишся на портрет – пом'яни царя, глянеш у дзеркало – згадай твоє зображення – воно позаду тебе, а бачиш його тінь. Перед очима твоїми благокруглий райдуги лук, а за спиною в тебе цар небесних кругів – сонце. На прекрасну його в хмарі, як у чистому джерелі тінь, дивись зовнішнім поглядом, а на животворне й рятівне його сіяння позирай розумним оком. Чистий розум є те ж сонце. Його праволучні стріли прямо вдаряють у лице океану, а само їх жало, відхиляючись від лиця морського, непрямо коле. Мати іншу (тінь) – це означає пильнувати й примічати. Бачимо й досягаємо у наявності, а примічаємо і володіємо в серці. Така людина є точний обсерватор, а поле його життя – то обсерваторіум. Ось де один тобі обсерватор! Глянь – "На сторожі моїй стану".

П а н а с . О голубе мій! О мій куме Авакуме!¹⁴ Воїстину люблю його. Звичайно, він щось не підле примічає на сторожі своїй. Скажи мені, мій прозорливцю, куди дивиться і що бачить пророче око твоє?

Г р и г о р і й . Не пустуй, Панасе, не заважай йому дивитись, хай собі бавиться.

П а н а с . Оце, а ми що? Хай і нам покаже те, що бачить. Чи не так, друже мій Логвине? А Єрмолай наш куняє. Чуєш, Єрмолаю! Встань, сплячий! Дрімаючи як курка, краще не побачиш.

Л о г в и н . Будь ласка, не галасуй, я не сплю, я все чую.

П а н а с . Єрмолай куняє, а ти глибоко замислився – це те саме, що спиш. Я ж не тебе буджу. Однак і ти прокинься. Нумо, перейдемо до пророка? Доки нам сумувати? "Перейдемо до Вифлеєма".

Я к і в . Почекай, Панасе, стій, не поспішай!

П а н а с . Іду рибу ловити.

Я к і в . Не забудь же торбу взяти.

П а н а с . Ба! Друже мій, де ти взявся? Голос твій звеселив мене.

Я к і в . Я всю вашу бесіду до однієї нитки чув під яблуною, а з твоїх слів сміявся.

П а н а с . Радий, що сміявся. Я плакати не люблю.

Я к і в . Куди ти здіймаєш крила, щоб летіти?

П а н а с . А он де, бачиш, на горі пророк!

Я к і в . Де тобі пророк? То пасе овець пастух із Рібенс-дорфа¹⁵. О простаче! Ти або блазень, або дитя.

П а н а с . О якби мені бути тим дитям! "Відкрив ти немовля".

Я к і в . Хіба ти не чув мудрого отого слова: "Не місце святить людину"?

П а н а с . Чув, та не пригадалось.

Я к і в . Припливи до Єрусалима, ввійди до світлиць Соломонових, проберись у самий Давир – храм його, піднімись хоч на Фавор, хоч на Галілею, хоч на Сінай. Розмістися у вертепі Вифлеємському, або при Силоамі, або над Йорданом, вселися тут у пророчі келії, годуйся з ними бобами, та не пий вина і сікери¹⁶, їж хліб і воду в міру, одягни мантію Іллі і сандалії, підпережися Єремїїним поясом, розміряй Єрусалимський храм з Єзекїїлем, відчитай з Даниїлом гачки седмиць¹⁷ його, стань скарбником при Христі, одягнися у каптан його і спи в ньому, і обїдай, і вечеряй разом. Наклади на себе Петрові й Павлові пута, розділи море, поверни ріки, воскреси мертвих. Щотижня верши над собою седмицю церковних церемоній. Якщо можеш, вознесися вверх до зірниці, сядь на райдузі

суддею, займи для себе чертоги в Сонці і Місяці. Облиш усе лахміття під сонцем, злети до новин з орлами, заборони небесним кругам рух з Навином, повелій подувам вітру і ін., і ін. А я при всіх цих знаменнях і чудесах твоїх заспіваю на твою честь соломонівську пісеньку: "Суєта суєт" або оцю гамаліївську:

Буря море роздуває,
Вітер хвилі...¹⁸

Якщо не розцвіте в душі твоїй оте поняття, яке жило у серці Мойсея та Іллі і того єдиного мужа, з ким вони ведуть свою на Фаворі бесіду, якщо тобі не зрозумілий і не примітний, а тому і не до душі отой вихід, тобто і мета, куди б'є з чистого їх серця дух правди, як із хмари прямопромінна блискавки стріла, то ой, заспіваю тобі: "Всякая суєта".

П а н а с . Однак я йду до пророка. Ніде він від мене не сховається.

Я к і в . Ось тобі без солі й оцту салат! Скажи мені, несмачний блазню, що таке пророк?

П а н а с . Пророк то є людина зряча.

Я к і в . Ти ж ні людини, ні пророка не знайдеш.

П а н а с . Нібито велика штука знайти людину.

Я к і в . Дуже велика штука, і ти замість зрячого потрапиш на сліпця, а замість людини – на її скотину. Здійсниш приповідку: "їхав у Казань, та заїхав у Рязань".

П а н а с . Ху! На те у нас буде вибір.

Я к і в . Як може мати вибір сліпець, а затьмарений знайти просвіщенного?

П а н а с . Брешеш, Якушо, я з очима.

Я к і в . Та звідки ж у тебе людське око? Людським оком є сам Бог.

П а н а с . Та хіба ж у мене два Боги в чолі? Куди ти, брате, заїхав? Бог з тобою!

Я к і в . А я молюся, щоб він і з тобою так був, як є вже зі мною.

П а н а с . Гаманець порожній, нічого подати на молитву. Та й ти ж, брате, не священик.

Я к і в . О друже мій! Не було б мені від тебе солодшої нагороди, якби я до того домолився, щоб сповнилось на тобі бажання, тобто молитва просвіщенного, й радіснотворними очима позираючого й волаючого Ісайї: "Світися, світися, Єрусалиме!" "Це пільма покриває землю". "На тобі ж з'явиться Господь і слова його..."

П а н а с . Ну досить з пророчими клаптиками! Багато вас таких лахмітників і латкозшивачів, а скажи мені лиш те, про що пророки пишуть?

Я к і в . Те ж саме, що й євангелісти про єдину людину.

П а н а с . То виплутайся ж ти мені з цього вузла: чому мені не можна знайти людини?

Я к і в . Ху! Тому що не знаєш, що таке людина. Не дізнавшись спершу, що таке діамант, ні з ліхтарем, ні в окулярах не знайдеш, хоч він і є в твоєму гноєвищі¹⁹. Ану! Знайди мені, якщо скажу, що у твоїй хатині є амбра.

П а н а с . А Бог її знає, амбра чи умбра²⁰.

Я к і в . Е! Не умбра, а амбра.

П а н а с . Що твоя амбра означає, не знаю. Ці міста мені зовсім не знайомі, а людину знаю, бачив я їх один, другий 1000000.

Я к і в . Бачив і ловив гав, але не побачив і не знаєш.

П а н а с . Я й тебе бачу й знаю.

Я к і в . Від народження ти не бачив і не знаєш мене.

П а н а с . Або жартуєш, або ти знепритомнів.

Я к і в . Що це тобі запахло непритомністю?

П а н а с . І мою голову ти вразив твоїм мороком.

Я к і в . Я Яків, людина. А ти людини не знаєш, тому й не бачиш. Де ж тобі непритомність?

П а н а с . О чоловіче! Якби ти в голові моїй не погасив залишків світла молитвами твоїми! Ти мені наговориш, і до того вже доходить, що у мене ні очей, ні вух, ні рук, ні ніг не було.

Я к і в . Хіба лиш рук і ніг? Ти весь ніщо, ти умбра, ти тінь, яка не сповідається: "Господи, людини немає?"

П а н а с . Чому ж я не людина?

Я к і в . Хіба може бути людиною те, що є ніщо?

П а н а с . Як же я твоє ніщо?

Я к і в . Скажи ж мені, чому є нікчемністю дим, пара, тінь?

П а н а с . Яка ж причина позбавила мене людяності?

Я к і в . Та, що ти не шукав.

П а н а с . А не шукав чому?

Я к і в . А чому не шукаєш амбри?

П а н а с . Чи є вона, і що вона таке, не знаю.

Я к і в . Хто не вірить у сутність людини, не шукає її, не знаходить і не знає її.

П а н а с . А як інші люди? Хіба не розуміють? їм завжди людина на вустах.

Я к і в . Всі бесіднують про все, та не всі знавці. Бредуть услід за панівною модою, як вівці. А людина розуміє свою дорогу.

П а н а с . І так вони ледь знають і погано бачать?

Я к і в . Так, як ти, і тим же оком. Та що тобі до людей? "Знай себе..." Досить про тебе. Тому ми не знаємо себе, що все життя цікавимось людьми. Осудливе око наше вдома сліпає, а ловлячи гав на вулиці, простягає свій промінь всередину сусідських стін, проникнувши в самісіньку їх миску з поживою і в нічний світильник, що горить у їхній спальні. Звідси критичні розмови. Багаті столи в усі дзвони повсюдно дзвонять осудом. Яка користь з цікавістю оглядати й оцінювати шлях сторонніх подорожніх, а оминати, не помітивши тієї стежки, яка веде нас? Звідси помилки, провини, спотикання й падіння. Що допоможе знати, по скільки очей на лобі мають місячні мешканці, і придивитися через всіма хвалене скляне око до чорніючих на Місяці плям, якщо наша зіниця вдома не прозорлива? Хто вдома сліпий, той і в гостях; і хто у своїй світлиці не порядний, той на ринку ще більше не вправний. Якщо ж ти вдома сліпий, а на людях зрячий, то знай притчу: "Лікарю, сам спершу зцілися!" Не твоє те, а чуже око, що не тобі служить. Опудало той, а не мудрець, що не вперше вчить сам себе. Фальшива монета завжди по ринку бродить, але вдома найбільш небезпечна. Знай себе. Тому-то й не розуміємо й Біблії, що не знаємо себе. Вона-то є вселенська лампада,

Фарійська вежа²¹ для мореплавного життя нашого. Вона-то є: "Друг вірний, дах міцний". Хто опанував ним, знайшов скарб. Та коли на нашій домашній стежці на колоді спотикаємось, тоді й на вулицях друга нашого, нас, лицемірів, що судять з лиця, найдрібніша спокушає тріска; заплутуємось, як кровожерна муха, у згубну павутину плотських дум, підло повзучого серця нашого; падаємо в сіть і сум'яття нечистих уст наших; грузнемо, як олово, у потопі облесної мови; гинемо вічно у цьому найсвятішому лабіринті²², не гідні вкусити найсолодшої отої паски: "Єдиний я, аж поки перейду". Вернися ж у дім твій, о буйний чоловіче! Вийди геть із тебе, дух допитливий, а сам вийди з юрби у Павла помічених жінок цікавих. Очисти спершу свою світлицю, знайди всередині себе світло, тоді знайдеш і біблійним сміттям засипану драхму. Стань на власній твоїй сторожі з Авакумом: "На сторожі моїй стану". Слухай вухами! На сторожі моїй, а не чужій: "Знай себе, досить для тебе".

П а н а с . Не без сенсу ти набрехав. Та тільки це для моїх зубів терпким і жорстким здається, ніби я навіть і сам себе не знаю.

Я к і в . Не сподівайся на своє знання, а слова пророків не вважай пустими. Не все те хибне, що тобі не зрозуміле. Дурницею тобі здається, тому що не розумієш. Не хизуйся твоєю прозорливістю. Згадай індійських подорожніх: чим хто гупіший, тим більше гордий і пихатий. Повір, що не випадково народилося Єремїїне слово: "Глянув, і не було людини... і не бачив мужа".

П а н а с . Хіба коло нього людей не було?

Я к і в . А де ж цих сотворінь немає? Та вони були умбра, або тінь, а не просто люди.

П а н а с . Чому ж вони тінь?

Я к і в . Тому що вони пільма. Вони не знали, як і ти, людини, захопившись, через сліпоту свою, не за людину, а за оманливу тінь її, а оця-то людина – брехня, відвела їх від істинної.

П а н а с . Поясни мені, як захопились за тінь?

Я к і в . Ти ж тінь розумієш. Якщо купуєш сад, то платиш гроші за яблуню, не за тінь? Чи не безумний, хто яблуню міняє на тінь? Ти ж чув байку? Пес, пливучи, хапав на воді тінь від м'яса, через те з рота справжній

шмат випустив, який потік поніс. З тих же міркувань Діоген, у полудень з ліхтарем шукаючи людину, коли відгукнулась людська суміш: "А ми ж що, хіба не люди?" – відповів: "Ви собаки..."²⁴

П а н а с . Будь ласка, не примішуй до Предтечі й до пророків божих якогось Діогена. Одна справа пророк, інша – філософік.

Я к і в . Ім'я одне й те ж – пророк і філософ. Але не суди лице, суди слово його. Сам Христос тих, що сплять у пільмі й тіні смертній, називає псами. Погано ж бо відібрати хліб у дітей і кинути псам. А хто захопився не за тінь, а за справжню людину – "Дав їм владу дітьми божими бути".

П а н а с . Ну! Нехай так. Хай ті песиголовці хапаються за тінь людську як за лжемонету. Та самі ж вони, однак, суть люди, люди почесні, а не мертва тінь.

Я к і в . Тінь тіні мила, а ніч пільмі люба. Споріднене до спорідненого схильне, а прилипливість обох зливає в ту ж суміш. І сам ти такий, як те, що любиш і обіймаєш. Люблячий пільму: сам ти пільма і син пільми.

П а н а с . А! А! Чує мій ніс кадилицю твою. Туди ти завіяв, що я тінь? Ні, Якушо! Я тіні не ловлю.

Я к і в . Я ще давніше сказав, що ти одна з тих незліченних мертвих тіней, що земну кулю обтяжують, яким Предтеча і весь пророчий хор як мешканцям пекла благовістять істинну людину. Безум у 1000 крат важчий від свинцю. Найбільша глупота створюється цими сина Амосового словами: "Затяжало серце їхнє, тяжко вухами чути". Це тяжкосердя, тобто вниз осідаючі, прокислого й грубого серця думок його дріжджі, в самий центр земний поринає, як олово, звідки тебе видерти ніяк не можна. Серце твоє, що полюбило суєтну брехню й брехливу погібель тіні людської, хто в змозі підняти з безодень земних, щоб могло вискочити на гору воскресіння й побачити непорочним поглядом блаженного того, що не сів на сідалище губителів, Давидового мужа? "Здивуй, Господи, преподобного свого". Тиняйся ж, роби вітер, люби суєту або брехню, хапай тінь, піклуйся, мучся, згорай.

П а н а с . О, мучиш мене більше, ніж ота єгипетська ворожбитка Лєво-Діва²⁵. Кидаєш до центра землі, садовиш у самісіньке пекло, зв'язуєш нерозв'язувальними вузлами ворожби, а хоч я не Самсон і не рішучий той

предревній Едип²⁶, однак досі є перед тобою, Якушо, і вільний, і не зв'язаний, згідно з прислів'ям: "Міхом лякаєш".

Я к і в . Хто дурень, той і в Єрусалимі глупий, а хто сліпий, тому всюди ніч. Якщо ти тінь – скрізь для тебе пекло.

П а н а с . Ну й потішний ти, друже, люблю тебе. Можеш і про брехні мову вести трагедіально. Бачу, що твій хоронитель є янгол вітійства. Тобі-то дано, як є притча: "Ex musca elephantem", "Ex cloaca aream"²⁷; відверто скажу: з kota – кита, а з нужника створити Сіон.

Я к і в . Як хочеш лайся й глузуй, а я з Ісайєю: "Як ластівка, так закричу, і як голуб, так поучуся".

П а н а с . От знайшов дзвінкоголосу птицю! Хіба вона твоєму пророкові лебедем видалася? А від твого голуба курка нічим не глупіша.

Я к і в . О шкіряний міху! "Хай виклює ворон картаюче батька око твоє!"

П а н а с . Ти як сам дивними й крутими дихаєш думками, так і одnodумці твої, дикі думи, дивною відригують мовою. Сказати притчею: "Для губ салат".

Я к і в . А чи не те ж співає і твій пророк Горацій: "Porticibus, non iudiciis utere vulgi"²⁸ – "По містку-місточку з народом ходи, а за розумом його себе не веди".

Хворий смак твій, тому поганий і суд твій. Відчувай же, що мудрих дум дичина полягає в тому, що вона віддалена від бродячих по вулицях і торжищах дріжджів світського повір'я. І куди швидше зустрінешся на вулицях з глинкою, ніж з алмазом. Чи багато людей можуть похвалитися: "Знаю людину", коли сама людина жаліє про себе? "Дивився і не впізнавав мене"? Всі спрямували погляд свій на мертвоту і брехню. "Глянуть на нього, його ж прокололи". А в серце їм ніколи не входить отой: "Ніхто не засумує за ним, рід же його хто визнає?"

П а н а с . Ну гаразд, нехай так! Але за віщо ти мене назвав шкіряним міхом?

Я к і в . Ти не лише міх, а опудало й ідол поля Деїрського, що сварився на божого пророка.

П а н а с . Але спершу поясни, як я міх?

Я к і в . Чи ти бачив сільську машкару, яку звать кобила?²⁹

П а н а с . Знаю, в ній ловлять тетеруків. То що?

Я к і в . Ну! Якщо б у таких масках 1000 чоловік на оглядини твої прийшли і пройшли, то чи можна сказати, що ти для них інспектор чи обсерватор?

П а н а с . Хто вправно носить кобилу, – можна бачити, але хто він усередині і яка людина, – як дізнатись? Бреши далі.

Я к і в . Навіщо ж далі? Уже бачиш, що ти не лише міх, а й опудало і бовдур.

П а н а с . От тобі й на! За який гріх?

Я к і в . За той, що ти всіх бачених тобою в житті людей лиш на них шкіру бачив і плоть, а плоть є ідол, тобто видимість; видимість же є лиш мертвий дах, що закриває всередині істинну оту людину: "Поклав у пільму таїну свою". "Це той стоїть за стіною нашою". "Посеред вас стоїть, його ж не знаєте". "Чуєш, Ізраїлю! Господь Бог твій посеред тебе". Бачиш, що і людина твоя, і ти з нею – шкіряний, ветхий, мертвий, прах, тїнь... "Який земний, такі й..."

П а н а с . Ось він куди виїхав!

Я к і в . Збери не лише всіх бачених, а й всієї земної, якщо можеш, і місячної кулі людей, зв'яжи в один сніп, закрий їм, наче колоски, голови, дивись на підшви їх тисячу літ, одягни окуляри, додай побільшувальне скло, гляди – нічого не побачиш, крім соломи тої: "Всяка плоть – сіно". А я на похвалу твоїй прозорливості заспіваю: "Мудрого очі його в голові його, очі ж безумних на кінцях землі".

П а н а с . Ти що, сказився, чи ні? Я людям ніколи не заглядав у підшви, а око моє сидить у голові моїй.

Я к і в . Чи ти пень, чи що? Хіба свиняче око не в голові її? Чи відчуваєш, що голова є бовдур? Цей бовдур, як є початковою частиною свого бовдура, так у пророків означає невидиму у всякій плоті, панівну в ній силу її й начало. А хвіст, підшва, п'ята є фігура праху, полови, висівок, дріжджів, і що лиш є грубе, нице й дебеле у всякому творінні, як бурда, брага, сир, грязь і ін. Те саме означало б, якщо б Соломон сказав отак: "Очі безумних на

хвостах землі". Коли чуєш оте: "Будеш оглядатися на його п'яту", то розумій так: будеш обсерватор зовнішній, із числа тих: "Осягнуть, як сліпі стіну", "Полижуть прах, як змії, що плазують по землі". Вороги істинної людини – "Вороги її прах полижуть". "Смерть врятує їх, які поїдають плоди смертної плоті, гірку й гладку тінь згубної фіги, що обминули саме дерево райське. "Зголодніють надвечір..."

Коли чуєш: "Вип'ють всі грішні дріжджі землі", то розумій, що вони налякані й блукають по далеких околицях і зовнішніх міських ругах,³⁰ никають по кінцях і хвостах з євангельським бісом по пустельних місцях, по розпутьях поза селами й цвинтарями, що мають тваринний і жіночий отой вислів: "Душі мужів, подібних до жінок, спрагнуть". Всі вони, ой, не скуштують найсолодшої отої сина царового вечері: "Не повинен пити... Поки п'ю нове вино в царстві небесному". Всі ці содомляни проштовхуються над вечір у дім Лотів до ангелів, але не входять, а лиш зовні обходять по калюжах, що оточують стіни міста: голодні й спраглі, натруджені й обтяжені. Головна причина цього є підла й прегрубна, важча від слова, а грубша від сиру тяжкість їх серця. Грузнуть сини ці тяжкосердні, як олово. "Голова оточення їх, труд розумний їх". "Прокисло, як молоко, серце їх". "О Ісайє!" "Знай, як попіл, серце їх, і зваблюються". "Навіщо любите суєту і шукаєте брехню?" "Спробуйте, і побачите". "Як здивував Господь преподобного свого". "Зведіть очі ваші..."

Що ж ти, друже мій, думаєш? Ти все, наче сліпий содомлянин, одне відчуваєш. Всяка тлінь є одне. Відчуй себе. Ти мертвий. Прив'язався ти до свого трупа, ні про що, крім нього, не думаючи.

Одне, а не двоє, в собі бачиш і, до цього приліплюючись, виконуєш приказку: "Глупий, хто двох порахувати не вміє". Дивишся в дзеркало, не думаючи про себе. Поглядаєш на тінь, не пам'ятаючи самої яблуні, дивишся на слід, а не думаєш про лева, куди цей слід веде. Зириш на райдугу, а не пам'ятаєш про сонце, яке утворюється фарбами її. Це означає: лиш пусте в собі бачити, а тому й не розуміти, і не знати себе, самого себе. Розуміти ж – означає понад видимий предмет прозріти розумом щось невидиме, заселене видимим: "Розпрямтеся, і побачите..." Оце-то є й зберігати, спостерігати, помічати, тобто при відомому зрозуміти невідоме, а з попереднього, наче з високої гори, розуму промінь, як прямолучну стрілу в

ціль, метати у віддалену таємничість. Звідси народилось слово символ³¹. Ось що означає зійти на Сіон, на соломонівську озброєну башту, стояти на сторожі з Авакумом і бути обсерватором. Отак-то блищить, як сонце й як прямолучні стріли блискавки, розум праведних, що мають душі свої в руках божих, і не торкнеться їх мука. Вони, як іскри по стеблах, через всю вугіллям їх спустошену тлінь течуть, злітають і здіймаються до вічного, як стріли сильно виточені, що озброїли стовп Давида, в сагайдаку тіла тлінного заховані. Ці божественні серця й душі, окрилившись тими посрібленими Ноєвої голубки крилами: "Крила її – крила вогню", і вверх, до чертогу вічності, прямуючи, орлиним...³²

П а н а с . Гей!..

Примітки

Цей твір був знайдений у 60-х рр. ХХ ст., публікується за автографом. Не має ні дати, ні дарчого листа. Напис на першій сторінці сповіщає, що автограф подарований А.І. Ковалевському.

Філософською проблематикою, способом вирішення її, образною символікою твір органічно пов'язаний з діалогами початку 70-х рр. Це дає підставу вважати, що він написаний 1771-1772 рр. Вперше опублікований у журналі "Філософська думка" (1971, № 5, с. 96-107).

¹ У цьому творі Сковорода продовжує тему, розпочату твором "Бесіда, названа двоє...", тобто вчення про дві натури, дві сторони всього сутнього.

² Першому й найновішому другові моєму Андрію Івановичу Ковалевському, віце-губернатору, творіння власної душі присвячую і дарую. Старець Григорій Сковорода, син Сави (лат.)

³ Йдеться про послідовників філософського вчення скептика Піррона з Еліди (прибл. 365-275 рр. до н.е.), який учив, що речі не пізнавані, заперечував знання, закликав до спокою й байдужості. Серед послідовників (дуже численних) Піррона досить відомі Енесідем (автор праць "Пірронівські промови" і "Пірронівські нариси") та Секст Емпірик (автор "Пірронових основоположень").

⁴ Це зауваження виступає як привід для обґрунтування манери розвитку філософських ідей з допомогою образних аналогій і порівнянь.

⁵ Див. прим. 13 до "Асхані".

⁶ Тобто автора притч Соломона.

⁷ Йдеться про епізод зцілення апостолом Петром мешканця Лідди Енея, який вісім років був нерухомий (Новий завіт. Діяння святих апостолів, гл. 9, ст. 33-34).

⁸ Сфінкс.

⁹ *Маріам* – перша жінка царя Ірода Великого. Ірод безтямно любив свою красуню жінку, але вона не могла забути, що він убивця її рідних. Двічі наклепницьки звинувачувалась вона у зраді чоловіка. Першого разу любов Ірода до Маріам виявилась сильнішою, ніж ревності. Та вдруге наклепи придворних і матері Маріам змусили Ірода відправити Маріам на ешафот. На її честь Ірод спорудив у Єрусалимі вежу.

¹⁰ *Єффай Галаадський* – біблійний полководець, один із суддів Ізраїльських. Переміг амонетян на підступах до землі Ханаанської. Перед битвою він дав клятву: після повернення принести Богові в жертву те, що першим вийде з воріт йому назустріч. Перемігши амонетян, він повернувся додому. Йому назустріч із воріт вийшла першою його єдина дочка. Легенда розповідає, що єфремляни, що жили по той бік Йордану, перейшли ріку й пішли війною на Єффая за те, що він сам переміг амонетян. Єффай розбив їх і захопив переправу через Йордан, і коли хтось із уцілілих єфремлян просив пропустити його додому через переправу, воїни Єффая запитували, чи не єфремлянин він. Той відповідав негативно. Тоді воїни змушували його вимовити слово "шибболет" (колос), а він вимовляв "сиболлет". Нещасного заколювали піками. Звідси вираз Сковороди "єффаєві піки".

¹¹ Сковорода згадує сюжет, використаний ним у байці: "Кажан і двоє пташенят".

¹² Цей приклад про пригоди подорожніх в Індії, запозичений з оповідань про Індійське царство. Сковорода використовує як привід для моралізаторського повчання ще раз у діалозі "Кільце".

¹³ *Ревека* – жінка Ісаака. За легендою, раб, посланий своїм паном привести для Ісаака наречену із дому родичів Авраама, звернувся до Ревеки з проханням напоїти його водою. Ревека відразу напоїла його й верблюдів.

¹⁴ Посилання на Авакума, який вважається автором однієї з книг "Старого завіту", пов'язане з основною ідеєю даного твору, лейтмотивом якого є заклик до самопізнання. Книга Авакума починається словами, які так часто повторяються Сквородою: "На сторожі моїй стану... "

¹⁵ Німецька колонія поблизу міста Острогозька.

¹⁶ *Сікера* – назва хмільного напою в Біблії.

¹⁷ Мова йде про пророцтва Даниїла про сім седмиць (49) років, після яких повинен з'явитися спаситель (Старий завіт. Книга пророка Даниїла, гл. 9, ст. 24-25).

¹⁸ Рядки взяті з пісні початку XVIII ст., яка оспівувала шторми й катастрофи в морі. Пісня названа гамаліївською, очевидно, через те, що в її основі лежать легенди про морські походи полковника Гамалії, використані пізніше Т.Г. Шевченком у поемі " Гамалія".

¹⁹ Натяк на сюжет байки про півня, який знайшов у гної коштовний камінь. Оригінальною обробкою цього сюжету є одна з "Байок харківських".

²⁰ *Амбра* – запашна речовина, яку добувають із кашалотів, переносно – аромат, пахощі. *Умбра* – тінь (лат.). Для Сквороди це не просто гра слів, а символи протилежних – високих і низьких – явищ.

²¹ Александрійський маяк на о. Фарос у дельті Нілу.

²² Лабіринт, побудований легендарним майстром Дедалом для критського царя Міноса. Символізує складне, заплутане становище, з якого важко знайти вихід.

²³ Йдеться про сюжет байки про собаку і шматок м'яса. Алегорично його витлумачуючи, Скворода осуджує людей, не задоволених своїм становищем, які ганяються за примарною тінню того, чим володіють.

²⁴ Про цей епізод із життя філософа-кініка Діогена з Синопа (прибл. 404-323 рр. до н.е.) розповідає Діоген Лаертський, автор історико-філософської праці про життя знаменитих стародавніх філософів.

²⁵ *Сфінкс*.

²⁶ Едіп був єдиним серед людей, хто відгадав загадку Сфінкса. Після цього Едіп став царем у Фівах, а Сфінкс кинувся зі скали в море.

²⁷ "Робити з мухи слона", "Із клоаки робити жертovníк" (лат.).

²⁸ "Користуйся стежками натовпу, але не його думками" (лат.).

²⁹ Вид мисливського спорядження.

³⁰ Ругами називали землю, відведену на утримання духовенства.

³¹ Без розкриття змісту символіки Сковороди не можна зрозуміти смислу його вчення. Світ символів, на його думку, повинен допомогти людині пізнати себе і знайти справжнє щастя.

³² У автографі далі написано по-грецьки: "Матеріал для діалога про щастя".